

A STATISZTIKAI ESZMÉK TÖRTÉNETI FEJLŐDÉSE.

A statisztika osztozik a tudományok közös sorsában, a mennyiben elveinek rendszere évtizedeken át folytatott, s tévedések és visszaesések ezer meg ezer szirtjein áthatolt elmélkedési és vizsgálódási műfolyamnak szüleménye. Az erkölcsi és ipari világrend törvényei már régóta léteztek, mielőtt az ember azok létezését felismerte, a társadalmi és gazdasági tüneményeket összefüggésükben tanulmányozni kezdte, eszméit és nézeteit a népek társadalmi és populationistikai momentumaira, s gazdasági és szellem-erkölcsi életére vonatkozólag egyaránt irodalmi termékekben összefoglalva lerakni, és az utókor számára megőrizni megkísérlette.

Ezen eszmeifejlődésnek feltüntetése s a statisztikai igazságoknak az irodalomban és önálló szellemi termékekben való érvényre jutásának rendszeres előadása: a statisztika történetének feladata.

A statisztika története legczélszerűbben két korszakra osztható, t. i. I. a töredékes mívelés korszakára, melyben a statisztika mint tudomány még nem létezett, és II. a rendszeres mívelés korszakára, melyben már tudományosan tárgyaltatott; az előbbi magában foglalja az ó- és középkort és az ujkor első szakát, az utóbbi kezdődik az ujkor második korszakával, és tart mai napig.

I. A töredékes mívelés korszaka.

A mi a statisztika ó-korát illeti, némelyek azt tartják, hogy az régi tudomány, miután már a legrégebb korban a kínai, zsidó és perzsa népeknél, de kivált a görögöknél és rómaiaknál sem hiányoztak az államéletre s egyes állami institutiók állapotára vonatkozó, tehát statisztikai jellegű ismeretek; mások ellenben azt állítják, hogy a statisztika új tudomány. E két ellentétes vélemény azonban a dolog lényegében megegyeztethető; mert azok, kik a

statisztikát régi tudománynak állítják, az egyszerű statisztikai ismereteket értik alatta, melyek csakugyan oly régiek, mint magok az államok; a kik pedig új tudománynak mondják, annak rendszerét értik, mely oly új, mint nevezete a statisztikának.

A régi korban voltak ugyan már statisztikai vázlatok, de ezek rendszerből mit sem mutatnak fel; ily statisztikai részletek találhatók például: Cicero, Demosthenes beszédeiben, Xenophon, Plato, Aristoteles, Strabo, Pausanias, Thukidydes, Plutarchus, Seneca, az idősb és ifjabb Plinius s mások dolgozataiban. Rómában pedig Caesar idejében már állam-hírlapféle adatott ki e czim alatt: „Acta diurna urbana“.

Miután azonban az ó-korból oly munkánk egy sincsen, mely mai értelemben vett statisztika volna, bátran állithatjuk, hogy az ó-kor a statisztikát mint tudományt nem ismerte.

A középkor sem igen mutathat fel, tudományos szempontból tekintve, nevezetesebb eredményt, ámbár a középkorban egynehány jeles statisztikai munkára akadunk, különösen: bölcs Leo és Constantinus Porphyrogenitus műveire keleten, és nyugoton szintén két hivatalos statisztikai dolgozatra, ugymint: az egyik nagy Károly vagyonának inventariuma: „Specimen breviarii rerum fiscalium Caroli Magni“; a másik Angliából való, és egy hóditó Vilmos alatt készült telekkönyv: „Doomsdaybook“. Ezen könyvek azonban csak statisztikai adatokat tartalmaznak.

Leginkább hatott a statisztikai munkálkodás kifejtésére, s statisztikai dolgozatok létrehozatalára a velencei köztársaság, a mennyiben az egyes udvarokhoz követeket küldött, kik az ottani, kivált ismeretlen népek szokásait, bel- s külviszonyait kikutatni és betérjeszteni tartoztak. Ezen kutatások ugyanis kettős célből történtek; először kereskedelmi érdekből, hogy tudhassák, mit lehet ezen népeknél elárusítani, mit kell hozzájuk szállítani, és milyen czikkeket lehetne ott előnyösen megvásárolni; másodsor pedig hatalmi szempontból, hogy tudják, milyen erőt fejthet ki ezen vagy amaz állam, és vajjon lehet-e azt szövetségesül más nemzetek ellen használniok. Ezen követségi betérjesztéseket azután némelyek összeállították, úgy, hogy ez által több európai és Európán kívüli állam leírása létrejött. Statisztikai tudománynak azonban ily tárgyú állam-leírások még nem nevezhetők, mert nem voltak kimerítően tárgyalva, és előfordultak a követségi betérjeszté-

sekben számos oly adatok is, melyek nem a statisztikába, hanem inkább a történet körébe vágnak.

Ezen velencei követek betérjesztéseihez járult a XV. században két munka, melyeknek czélja már tudományos; ugyanis: az egyik Aeneas Sylvius Piccolomini, a későbbi II. Pius pápa munkája: *De ritu, situ, moribus et conditione Teutoniae descriptio*, Lipsiae 1496; a második pedig Mocenigo Tamás műve: *A velencei köztársaság elemeiről*, melyben a velencei ipar, kereskedelem és miveltetés van tárgyalva. Azonban e két mű sem statisztika tudományos értelemben, mert nem kimerítő, nem rendszeres és sok oda nem valót tartalmaz.

Az újkor kezdetén nagy szerepet játszottak a „*Relazioni Universali*“, melyeket olaszok és velenceiek a tartomány-kormányzók és követek által betérjesztett adatokból készítettek. Ezek közt főlemlitendő Sansovino Ferencz, ki az ismert államokon kívül még egy eszményállamot (Utopia) ír le, melyben saját eszméjét az állami legczélszerűbb rendezésére állítja fel; mellette főlemlitendő Botero számos kiadásban megjelent munkája: *Relazioni Universali*. De ezen munkák is a már fennebb említett hibákban szenvednek.

Sansovino után a tudomány ezen terén olaszok, francziák és hollandok kezdtek működni. Megjelent tudniillik: *Republicae Elzeviricae* czimű munka 32 kötetben, melynek szerkesztésében Elzevier s Bonaventura híres könyárosok és Lact János, a hollandi nyugot-indiai kereskedelmi társulat igazgatója vettek részt. De ezen gyűjteményben, mely nemcsak európai, hanem ázsiai tartományokat is magában foglal, sem lőnek az előbb jelzett hibák mellőzve, minek okát a felveendő elvek határozatlanságában kell keresnünk.

A harmincz éves háboru (1618—1648.) alkalmával Németországon az első ujságok keletkeztek; ezután pedig egy német jogtanár, Conring Hermann 1660-ban Helmstädtben statisztikai előadásokat tartott: „*de rebus publicis nostri aevi celeberrimis*“ czim alatt. Ezen felolvasások csakhamar más egyetemeken is tartattak¹⁾ és már arról is kezdtek okoskodni, melyik a legczélszerűbb rendszer

¹⁾ Schmeitzel tanár, erdélyi születésű tudós, 1725-ben a göttingai egyetemen egy statisztikai collegiumot hirdetett: „*in quo praemissis doctrinae principiis generalibus Europae regna et status propinabit*“; sőt tőle már 1723-ban a jeni egyetem tanrendjében egy politico-statisticum collegiummal találkozni. V. ö. Wappacus Allg. Bev. Stat. 557 l.

as államok leírására. Itt tehát a statisztika tudományának első csirájára akadunk.

A statisztikának, mint külön tudománynak létele ugyanis ott veszi kezdetét, a hol a gyűjteményekben a szoros statisztikai adatok a geografiától, a történettől, az államjogtól, a politikától külön választottak. Első kísérlet e tekintetben Seckendorf-nak : *Der deutsche Fürstenstaat* cím alatt Frankfurtban 1656-ik évben kiadott munkája, melylyel mintát akart adni, hogyan kellene az egyes német fejedelemségeket leírni. Ő maga mondja, hogy nem akar politikát írni, hanem szándoka a német államok állapotát ismertetni, a mint azok rendesen kormányoztatni szoktak. Így tehát Seckendorf a politikától elválasztja a maga tárgyát, és a jelenre szorítja. Ő reá alkalmaztatott először a szó : „statista.“

Seckendorf-nál határozottabban lépett fel Conring Hermann, helmstädti egyetemi tanár, ki valamint az államjogot, úgy a statisztikát is első vezette be az egyetemi tanszakok közé, statisztikai felolvasásaiban és két rendbeli értekezésében : *Exercitatio historico-politica de notitia singularis alicujus reipublicae* és : *Praemium examinis rerum publicarum*; különben Conring mit sem bocsátott közre a statisztikáról, hanem különösen tanítványa Oldenburger Fülöp, később genfi tanár, szedte össze Conring statisztikai felolvasásait, és *Thesaurus rerum publicarum* cím alatt 1675-ben Genfben Conring akarata ellenére adta ki, mi ellen *Admonitio de thesauro rerum publicarum* czáfolatában ünnepélyesen tiltakozott is.

Conring az államok leírását (*plena cognitio alicujus reipublicae*) a földrajzról, a történelemtől, és a politikától élesen elválasztotta. Feladatául a jelennek megismerését tűzte ki, vezérelvül pedig az állam czélját állította fel, mely szerint az egyes adatok annyiban voltak felveendőek, a mennyiben azok az állam boldogságára vagy szerencsétlenségére befolyással bírtak : „*quantum in iis*“, mondja Conring egy helyen, „*ad felicitatem reipublicae sit positum*“. Ezzel tehát Conring a statisztika tudományos mivelését lehetségessé tette, és mint új tudományt megállapította, melynek célja volt, a létező államokat az államcél szempontjából leírni, a honnan azt ő maga is államismének nevezte. (*Notitia rerum publicarum*.)

Conring után egy egész századon át nem történt semmi nevezetes fordulat a statisztika tudományos mivelődésében, míg a XVIII. században a göttingai egyetemen ki nem magaslott két jeles férfiú,

t. i. Achenwall Gottfried, göttingai hirneves tanár és ennek tanítványa, meg tanárutódja Schlöczner Lajos Ágoston, kiknek köszönhető a statisztikának örökre való tudományos megalapítása.

A tudomány fejlődésére, különösen az alapeszmék tisztítására nagy befolyással volt Achenwall részint az által, hogy sokkal kimerítőbb és biztosabb adatokat közöltt egyes államokról; és így a statisztika tudománya hasznavehetőségét bebizonyította, és az az iránti érdeklődést fokozta, részint pedig elméleti okoskodásai és fejtegetései által, úgy, hogy legfőbb érdeme az, hogy a statisztika tárgya és terjedelme iránti nézetárnyalatokat és különbségeket nagyrészen tisztáznia és helyesebb alapra visszavezetnie sikerült.

Achenwall Gottfried törekvései azonban még sem határozták meg a statisztika fogalmát kellő szabatossággal, és meglehetősen határozatlanság maradt még utána is. Ő t. i. így határozta meg azt: „a statisztika alapos ismerete az állam valódi nevezetességeinek“. Az államnak meglehetősen felületes fogalma által,¹⁾ az állam-nevezetességek bizonytalan és ingatag magyarázata és meghatározása által oly tágga tette a statisztika fogalmának körét, hogy úgyszólván minden beléillik. Az állam nevezetességek magyarázata szerinte az, hogy nevezetes, a mi több kevesebb befolyással van az állam jólétére; s minthogy ezen tétel még a legszabatosabb volt, követői²⁾ erre fektették a fősúlyt, különösen Achenwall tanítványa, Schlöczner Lajos Ágoston. Minthogy pedig a XVIII. századbeli statisztikusok az állam jólétét veszik a statisztika észleges céljául, világos, hogy lényegre nézve nem tértek el Conring Hermannak meghatározásától.

Achenwall definitiója ki nem elégítette a későbbi statisztikusokat, mert úgyszólván minden jelenség némi összeköttetésbe hozható az államcélokkal, és elvégre is az államnevezetességek meghatározása az egyéni nézettől függ. E hibát javítandók, más meghatározásokat állítottak fel, és pedig vagy az Achenwall-Schlöczner-féle definitióba még egy új ismertető jelt vettek föl, hogy ez által a statisztika korlátait szűkebbre szabják, vagy pedig egészen más defi-

¹⁾ Állam alatt értette: „alles das, was in einer bürgerlichen Gesellschaft und in deren Lande wirklich angetroffen wird.“

²⁾ Achenwall követői közé sorolhatók: Büsching, Gatterer, Schlöczner, Remer, Lüder (ki később a statisztika leghevesebb üldözői sorába állott), Meusel, Mader, Sprengel, Fabri, Niemann, Butte, Zizius, Klotz, Kassel, Malchus, Koch-Sternfels, Holzgethau és Wörl.

nitiokat hoztak napfényre. Az előbbiek között legismertesebb Butte definitiója : „a statisztika azon tudományos adatok összeállítása, melyekből bizonyos államban az államcélok létesítésének valósága valamely jelennek képzelt időszakban alaposan megismertetik.“ Az utóbbiak pedig vagy az államszervezet (államlétszer, alkotmány) fogalma körül forognak, vagy a jelen állapot fogalma körül. Azonban az államszervezet kifejezést nem mai közjogi értelemben használták, s nem is úgy értették, mint az igazgatásnak ellentétét, hanem mint a lényeges államintézmények (nevezetességek) összességét.

Remer statisztika alatt a különböző államok szervezetének tudományát érti ; Hertzberg a statisztikában az államok politikai szervezetének ismeretére helyezi a fősúlyt ; Niemann szerint a statisztika az államhatalom és társadalmi élet s tevékenység hű rajza ; Göss helyes felfogása szerint a statisztika megmutatja, hogy az állam physikai és törvényalkotó ereje miként fokozódik és mozdítatik elő az alkotmány által. Ide tartoznak még : Otto, Nettelblatt, Meusel.

Mindezen definitiókban feltűnik különösen két közös fogalom : 1. az állam fogalma, mindnyája a definitióknak ezt veszi kiindulási pontjául ; 2. a jelen idő, vagy a jelennek képzelt időszak, mely szintén közös valamennyi meghatározásban.

1-ször. A statisztika definitióiban az állam fogalma szerepelvén, ezen kiindulási pontuknál fogva a statisztikusok kivált a főhatalommal, az államszervezettel, a tulajdonképeni alkotmánynyal és igazgatással, s mindazzal foglalkoztak, mi az államot erőssé vagy gyöngévé teheti ; azonban épen ezen utolsó tényezőnek természeténél fogva többrendbeli társadalmi viszonyt is bevontak a statisztika vizsgálódási körébe.

Ilyen irány látszik Angliában, hol a parlamenti bizottságok épen az egyes társadalmi viszonyok tanulmányozására irányzott vizsgálódásokat és buvárlatokat hozták szokásba. Így nyilatkozik az angol író Sinclair, ki így adja a statisztika definitióját : „a statisztika valamely ország állapotának vizsgálata oly célból, hogy felvilágosodjunk a lakosok között elterjedt jólét mennyiségéről, és a közegekről annak jövő emelésére“.

Többé-kevésbé eltérőleg ez irányban értelmezte a statisztikát az olasz Cagnazzi, ki szerint a statisztika alapos ismerete mind-

azon tények jelen állapotának, melyek a társadalom és egyes alkat-elemeinek jóllétére vonatkoznak. Követi őt az éles látású és kiváló szorgalma Gioja, ki azonban már nemcsak a nép, hanem az államhatalom jólétét is szem előtt tartja. Ide sorolható még a németek közül Schlinden bécsi író s kamarás gróf.

Az államczélokra való tekintet azt vonta maga után, hogy az egyes társadalmi viszonyok és állapotok hatását kezdték vizsgálni, t. i. azon hatást, melyet az államczélok elérésére gyakorolhatnak a különböző társadalmi- s élet-viszonyok, és így fejlődött ki a statisztikában az erők eszméje, melyet különösen a francia írók (de olaszok is) karoltak fel, kik közül mindenekelőtt Peuchet felfogása szerint a statisztika valamely állam valódi erőinek és hatalma közegeinek tudománya. Követi őt Donnant, kinek értelmezése szerint a statisztika azon tudomány, mely valamely állam természeteti, erkölcsi és politikai erőiről értekezik. Lamassia a statisztikában kivált a törvényhozási czélokra szolgáló ismeretekre kívánja a súlyt fektetni, nemkülönben Graberg de Hemső azt tartja, hogy a statisztika hivatva van azon ismereteket és tényeket hasznosítani, melyek az államczélokra befolyással bírnak. A két utóbbi író tehát a statisztikát a politikával összezavarta, mert az államczélok eléréséhez szükséges eszközök kinyomozása nem a statisztikának, hanem a politikának feladata.

A németek közül Zizius, bécsi egyetemi tanár és Fischer haladtak ezen irányban. Zizius szerint a statisztika tudományos összeállítására mindazon adatoknak, melyek valamely állam hatalmi állását megvilágítják; Fischer pedig a statisztikát azon tudománynak mondja, mely az állami erők kikutatását, megbirálását és összeállítását tanítja, részint azok természetéhez, részint összefüggésük- és hasznosságukhoz képest. Ide sorolhatók még Mannert és Koch-Sternfels.

Az államerőknek, mint a statisztika tárgyának hangsúlyozásában, szembetűnő haladás mutatkozik annak tudományos fejlődésében; azonban az államerők különböző értelmezése és osztályozása fonalán ez irány követői közül is többen korán felismervén, hogy az erők pusztá elősorolásával még nincsen kimutatva az államcselekvőség, mely a fennlévő erők kifejtésére irányul, sem pedig az eredmény, mely a cselekvőség által előidéztetik, és mely leginkább az elért culturfokban nyilvánul, inkább az állam bel- és külhatalmi

állítására fektetik a főszűlyt, és ily értelemben állapítják meg a statisztika fogalmát.

2-szor. A jelen eszméje már a legrégibb idők óta megvolt a statisztikában. Igy már Conring Hermann előadásait „de rebus publicis aevi nostri celeberrimis“ ezim alatt tartá. Achenwall pedig azt mondá, hogy „mi nem a hajdani, hanem a mostani államot akarjuk tanulmányozni.“

Malehus szerint a statisztikában minden adat új legyen, hasonló véleményben voltak Butte, Gatterer, Niemann és mások. Schlöczer is a statisztikában a jelent különösen kiemelendőnek tartja, és a történelem és a statisztika közt a különbséget így határozta meg : „a történelem folytonos statisztika, és a statisztika megállított történelem“, tudniillik, ha ott, a hol és a meddig épen akarjuk megszakítani a történelem menetét, azt úgyszólván széjjelvágnjuk, ezen metszvény megvilágítása, azaz, az abban találtatott államnevezetésegek előadása statisztika lesz.

Azonban a jelen eszméje ellen némi ellenirány is keletkezett, mely a létező viszonyok mult okait kívánta kideríteni és feltüntetni. Igy már Conring a statisztika földadatán az állam jelen állapotának teljes ismeretét jelezte ugyan, de különös tekintettel a multa és lehetőleg a jövendőre. Az állam állapotai feltüntetésében a jelen mellett tekintettel van a multa is Schlieben, ki az állapotot nemcsak a jelen, hanem a mult eredményeként tekinti. Különben ez utóbbi irányt már az előbb említett erők eszméje is magában foglalta; míg egy másik ezzel némileg rokon irány az együtt létező dolgoknak nem az életben egymás mellettségét, hanem szerves összefüggését kívánta megvilágítani, s ez utóbbi irány az állapot eszméjét honosította meg a statisztikában.

Határa a statisztikának a történelem irányában, nem volt szabatosan meghatározva. A törekvés a statisztika és a történelem közti különbséget másként formulázni, mint Schlöczer tette, egy új eszmét vezetett be a statisztikába, tudniillik : az állapot eszméjét. E kitétel már az előbbi írónál is előfordult, de nem azon sajátosságos értelemben, melyben később használták. Előbb ugyanis a közbeszéd fogalmát értették alatta, most műkifejezés lett belőle. E szerint az állapot a történetek összetalálkozásából származik, és az egyes dolgok együttlegességéből áll; s ezen egyszerre egymás mellett levő dolgok közbenyomása oly sajátosságos szinben és formában tünteti

elő a történeteket, hogy e benyomás a történettől különböző tudományt alkot. A mi ezen állapot eszméjéhez üdvös volt, csakis az, hogy e sajátos összbenyomását a lett dolgoknak csak úgy gondolták feltüntethetni, hogyha ezen dolgok szerves összefüggése kimutattatik, hogy e szerint : az állapot nem egyéb, mint az együtt létező dolgoknak szerves összefüggése.

A szerves összefüggés arra vezette az írókat, hogy az egyszerre létező dolgoknak kölcsönös hatását vizsgálják. Ezen vizsgálódásnál természetesen feltűnt a különbség az állandó és mulékony dolgok közt, mert míg az elsők folytonos hatást gyakorolnak, az utóbbiak éphémér tünetnyek, alig látszanak létezni. — Azért is némely írók az állapot eszméjét csak azon dolgokra akarták szorítani, a melyek némi stabilitással bírnak ; másrészt azonban belátván, hogy a legváltozóbb jelenségek sem hagyhatók el egy állam állapotának valódi leírásánál, arra ösztönöztettek, hogy találjanak ki módot, mely szerint e szüntelen változó tünetnyeket fixirozni, mintegy állandósítani, és így az állapotok közé felvenni lehessen, például több évi népesség összeszámíttatik és ez összegből a közép-szám vétetik.

Az ide tartozó írók, kik a statisztikát ez irányban értelmezik, az állapot fogalmát majd a szorosán vett államra, majd a társadalomra, majd mindkettőre szorítják, és így a főismérvet, vagyis a vezérelvet majd az egyik, majd a másik módban közelebb megálapítván, az általuk felállított definitiókban is gyakran lényegesen eltérnek egymástól, és csak annyiban sorolhatók egy kategóriába, a mennyiben mindnyájuknál mégis a főkiindulási pont az állapotoknak feltüntetése.

E felfogás annyiban mindenesetre haladást tanusít a statisztika tudományos fejlődésében, hogy itt már az állami és társadalmi viszonyok nem egyoldalulag, és nem is mint valami nevezetességek tűnnek fel, hanem egy összefüggő egészben vizsgálatnak, kölcsönhatásukhoz képest. A statisztika továbbá ez által élesebben meg lett különböztetve a történelem és politikától.

Ide tartoznak : maga Conring Hermann, a statisztikának alapítója. Toze, ki így határozza meg a statisztika fogalmát : „Die Staatskunde ist die neueste Geschichte eines Staates und die Beschreibung seines gegenwärtigen Zustandes.“ Lüder meghatározása : „Statistik schildert den gewissen Zeitpunkte war.“ Mader

szabatosabban így adja a statistika fogalmát: „Statistik ist die Kenntniss von dem gegenwärtigen Zustande eines Staates.“ Ugyanazon vagy hasonló kifejezésekkel értelmezik a statisztikát Sprengel, Luca, Mone, Koch-Sternfeld, Niemann, ki a statisztikában az állami hatalom és rend, nemkülönben a polgári élet és tevékenység képét látja. Butte az államcélok mikénti megvalósítására különös tekintettel, a statisztikában az emberiség összetétét felvevadőnek gondolja, mi által a statisztika köre szerfelett kitágíthatnók. Ide sorolható még Malchus, ki az állapotkifejezés mellett az állandóság (Bestand) fogalmát is hangsúlyozta. Holzgethan szóról szóra megtartotta Butte ezen definitióját. „Statistik ist die wissenschaftliche Darstellung derjenigen Daten, aus welchen das Wirkliche der Realisation des Staatszweckes gegebener Staaten in einem als Jetztzeit fixirten Moment gründlich erkannt wird.“ Továbbá Klotz, Schulez, kinek nézete szerint az államerők hatálya az állapotot szüli, az állapotoknak megismertetése pedig a statisztika anyaga; a tübingai egyetem hirneves tanára Falatti, Reden. Stein, Jonák, Mohl, a jeles nemzetgazda Roscher, a szellemdús német statisztikus dr. Engel, ki ily értelmezéssel él: „Die Statistik ist sowohl die Schilderung oder Beschreibung des Zustandes menschlicher Gemeinschaften und ihrer Einrichtungen in einem gegebenen Zeitmoment, als auch die Darlegung der ununterbrochen vor sich gehenden Veränderungen dieses Zustandes und dessen Einrichtungen innerhalb bestimmter Zeitabschnitte.“

Németországban kívül, e felfogást osztották meg, Ferussac, Engelstoff, Romagnosi, Sampejo, a magyar írók közül Jurjevich és Zima János, ki Pozsonyban 1844-ben kiadott munkájában a statisztikának, miként mondja, fogalomrögzését így adja: „a statisztika a jelen nyugvó álladalmi állapotok tudománya.“

A statisztika fogalmának sarkpontja az állapot eszméje lett, maga a statisztika pedig az állapotok leírása lett. Ezután az a kérdés merült fel, hogy miféle állapotok leírása? Kivált Németországban nem tudtak azon nézettől megválni, hogy a statistika államtudomány, és így a német írók az állam állapotait kívánták leírni.

Megjegyzendő azonban, hogy az összes államtudományok haladásánál fogva maga az állam fogalma tágult az által, hogy a műiparnak, a kereskedésnek, főleg pedig a közlekedésnek óriási

fejlődése folytán a gazdasági élet egyáltalán mind nagyobb fontosságot nyervén, az államérdekek mellett mind nagyobb figyelem a társadalmi érdekekre lőn fordítva, és a XVIII-ik század vége óta már nem a főhatalmat, az államszervezetet vagy a tulajdonképeni alkotmányt, a kormányt, vagy igazgatást, hanem az államkötelékben foglalt egész társadalmat értették az állam alatt.

Az állapot eszméje nem szorítható csak az államra, hanem mindenféle társadalmi viszonynak, mindenféle tárgynak állapotát lehet leírni. Ez értelemben fogták fel az állapot eszméjét az olasz és angol írók; így az olasz Gioja azt mondja: „az állapot eszméje egyebet nem jelenthet, mint azon tulajdonságok összegét, melyek valamely dolgot azon perczen, midőn vizsgáljuk, jellemzenek.“ Véleménye szerint, tehát egy állatnak, vagy ásványnak is lehet statisztikája. A statisztika pedig, e szerint azon tudomány, mely valamely dolog tulajdonságainak összegét előadja.

Azonban az állapot eszméjének és a statisztikának ily értelmezése mellett, a statisztika megszűnnék külön tudomány lenni, nem volna többé határozott tárgya, és merő formává, előadási móddá válnék. Azért is némely írók szűkebb értelmet adnak a statisztikának; így az angol Portlock felfogása szerint: „a statisztika vizsgálódás a polgárisodás és jóllét haladása körül az embernek érzeki, szellemi és erkölcsi rendeltetéséhez képest.“ Tehát mint angol elődjei eltekint Portlock is az állam fogalmától. Még e fokán az elméletnek a statisztika feladatául tüzetett ki, tárgyának minél hivebb lefestése, a mint azt az olasz Gioja mondja: „a statisztikus festő, ki lerajzol titeket úgy, a hogyan azon pillanatban vagytok, midőn eléje álltok.“

Miután az állapot eszméje szokásba hozta az egyes tényeket, mint egy szerves egésznek részeit tekinteni, és azoknak egymásra való hatását vizsgálni, közel volt azon eszme, hogy a jelen állapotok az előbbiekből lettek, azoknak okozatainál fejlődtek ki, és hogy tehát az állapotok alapos megértéséhez szülő okaik ismerete is szükséges, és ez által szülemlett meg az okozati viszony eszméje a statisztikában.

Az okozati viszony eszméjének felvétele a statisztikában annál könnyebben történt meg, mert első mivelletése óta kívánatosnak tartották némely írók, a jelennek értelmezésére, a múlt okokat is felderíteni. Így már Achenwall is mondja: hogy a sta-

tisztikus adatainak okait gondosan fürkészsze; továbbá, mert a statisztika felvirágzásának ideje összeesett a tudományokban uralkodó, úgynevezett pragmaticismus — féle iránynyal; azért is a statisztikusok mindig megengedték ily okadatolt statisztika lehetőségét, melyet azután pragmatikainak akartak elnevezni. Csakhogy ez okadatolást kezdetben nem vették fel lényeges kellékül a statisztika fogalmában; később azonban a tényeknek nem egymás közti összefüggését, hanem azoknak származását is az előbbi állapotokból kimutatni, a statisztika kellékeül lett felállítva. Oda hatott a statisztikában a már fenebb említett másik eszme is, tudniilik az erők eszméje. Mindez már most szükségkép oda vezetett, hogy ezen erők eredményét megközelítőleg kiszámítsuk, hogy így ne csak a jelen viszonyok mult okait derítsük fel, hanem egyszersmind a társadalmi élet jelenleg működő erőinek jövő eredményét is vizsgáljuk, és így az okozati viszony eszméje mind a multa, mind a jövőre nézve helyet nyerjen a statisztikában.

Minthogy a szám a leghatározottabb és legszabatosabb, azt a hol lehetett, mindig kellett használni, midőn valamely állapot hü és pontos leírását kívánták. A számok használata annál inkább elterjedhetett, minél inkább vonattak be az anyagi és társadalmi viszonyok is a statisztika körébe. Achenwall idejében csak az alkotmány állapota tárgyaltatott a statisztikában, tehát a számnak akkor még nem volt nagy szerepe; de az állam fogalma megtágultával (nemcsak a főhatalom, alkotmány, kormányzás, hanem az államkötelékben foglalt egész társadalomra kiterjesztetve), sok anyagi és társadalmi viszony a statisztika körébe vonatván, a számok használata általánossá lett. Miután pedig a számszerinti kitétel meghonosult, a politikai számtan hatalmába kerítette az anyagot, hogy abból számolás által új következtéseket vonjon. Ezen időtől fogva a statisztikusok két táborra szakadtak; némelyek ugyanis ezen számadásokra fektették a fősúlyt, és a számokban ki nem fejezhető adatokat a statisztikából kizárni akarták, mások ellenkezőleg épen ezen számokban ki nem fejezhető adatokra fektették a fősúlyt, és a számolókat lealacsonyító elnevezésekkel illették, kivált midőn azok táblázatok készítését ajánlották. Achenwall és Schläczter, megkövetőik azt mondák: „a statisztikának nem szabad vázzá alacsonyíttatnia, magasabb, elevenebb irányja van. A nemzeti szellem, a szabadság szeretete, a kormányférfiak lángesze és jelleme, az

államnak eljárási modora, egyénisége, jellege, belső igazgatásának módja, a külpolitikának elvei stb. a statisztikus főfeladatát képezik, és azon adatok, melyek számokkal ki nem fejezhetők, képezik a magasabb statisztikát, míg az anyagi viszonyoknak számokban kifejezhető tételei az alsót teszik ki. Ezzel tehát mégis bevallották, hogy a statisztika egésze nem nélkülözheti a számkifejezést és így a számadást; csak abban nem egyeztek meg az írók, hogy mily mértékben használtassék a szám. Azok tudniillik, a kik számoltak, ezen úgynevezett felsőbb statisztikát ignorálták, mint olyant, a mely nem tudomány, hanem csak ismeret tárgya lehet, bizonytalan és mulékony.

Kétséget sem szenved, hogy a számolás alkalmazása nagy eredményeket szült, és valóságos haladásnak tekinthető a statisztikában, mert a pontosság, a határozottság azáltal sokat nyert, és mert ez által sikerült a folytonosan változó tüneményeket némileg fixirozni, és a mulékony dolgokban is némi állandóságot kimutatni. Vannak ugyanis egyes jelenségek, melyek folytonosan változván, a statisztikába való felvételt kijátszani látszanak, mint például: az esketések, a születések, a halálozások. Azonban az egyes időközök összehasonlítása, és számolás által sikerült a középszámban különösen az irányt felismerni, melyet a természet e változásokban követni törekszik; a mi tehát az állandó azokban, az azután felvehető a statisztikába.

II. A rendszeres művelés korszaka.

Az eddigiektől eltérő irányban haladtak, és ennél fogva egy új iskola alapítását kezdeményezték azon írók, kik a statisztika forrását a rendszeres tömegészlelésbe, tárgyát pedig az észlelt tünemények összeségébe helyezték. Ez újabb irányu statisztikusok iskolája egyideig matematikainak neveztetett, miután csak matematikai bizonyosságú számokkal kifejezhető társadalmi tények feltüntetését tekintették a statisztika feladatául, helyesebben azonban morál- vagy erkölcs-statisztika iskolájának mondható, miután a statisztikai vizsgálódásokat kiválólág az emberiség szellemerkölszi természetére kívánja alkalmaztatni, azon elvből indulván ki, hogy az erkölsi világrend tüneményei, ép úgy mint a természetiek, bizonyos állandó, és szabályszerűen működő örök törvények szüleményei, melyeket csak úgy ismerhetünk fel, ha hason

ténykörülmények egész hosszú sorát vonjuk vizsgálat és bonczolás alá. Ez irány követői tehát a statisztikát azon tudománynak állítják, mely az erkölcsi világrendet kormányozó törvényeket az észlelt tünemények számviszonyaiból, kivált a társadalmi viszonyok számsorozataiból törekszik abstrahálni.

Ezen a statisztikának inkább csak egy részét, tudnillik, a morálstatisztikát képező fogalom csirájában a statisztika első fejlődési korszakában is feltalálható ugyan egyes angol, francia, német, holland és svéd írónál például: az angol Graunt, Sir William Petty, Halley, a francia Déparcieux, Levoisier, Laplace, a német Crome, Euler, Kundman és mások, kivált a népességi viszonyokról írt műveiben; a mennyiben a népesedési lajstromokból a betegségek s halálozások okait, a különböző korbeli halandóság szabályait és törvényeit, a népesség megkettőztetési időszakát, a társadalmi tények fejlődésének törvényeit törekedtek kifürkészni; mindezen írók azonban egyoldaluan, praktikus vagy tisztán matematikai irányban haladtak.

Magasabb tudományos jelleget kölcsönzött ez új irányú felfogásnak Süßmilch János Péter berlini főconsistoriális tanár és prépost, tehát egyszerű theologus. Epochális fellépése által ép úgy mint Achenwall, alapítója lön egy új statisztikai felfogásnak, vagyis a modern statisztikának, ¹⁾ érdemeit azonban csak az újabb kor, jelesen Gerstner, Wappaeus, Stein, Mohl, különösen Wagner és Oettingen méltányolta kellőleg; utóbbi nyilatkozata róla: „Wie ein Meteor, leuchtend und einsam erscheint als Begründer einer tieferen Anschauung, kein Staatsmann, kein Handelspolitiker, und Nationalökonom, sondern ein schlichter ehrlicher Theologe.“ Süßmilch buvárlatainak legközelebbi célja nem az volt, hogy az államot és annak állapotait kutassa és tanulmányozza, hanem rendszeres összeállítása mindazon adatoknak, melyekből az emberi élet fejlődése kiviláglik, azok okai és törvényei megismerhetők; vagyis a statisztikának ép oly magasztos, mint főfeladata gyanánt, a társadalmi tüneményekben észlelhető szabályszerűségnek feltünteteése, valamint az e szabályosságot okozó törvényeknek kikutatása lön kitűzve.

¹⁾ Heuschling Achenwall- és Süßmilchben a statisztika személyesítését találja, az elsőben a *descriptio*, vagy politikai, az utóbbiban a matematikai statisztikáét, vagy a mint ő mondja, a *social-arithmetikáét*.

Fentebb idézett nagy munkájában az emberi nem fejlődési törvényeit s annak isteni rendjét kivált a népesedési mozgalmak számviszonyaiból, s főkép a nagy számok segélyével, melyekben a törvény biztosabban nyilvánul, határozottabban juthat kifejezésre, törekszik felismerhetővé tenni. Itt-ott ugyan ő maga is hibákba esik, a népességi viszonyok felől gyakran homályos nézetei vannak, és az okokat s tények hatását sokszor csak felületesen vizsgálja; mindazonáltal a rendelkezésére állott adatokat éles ítélő tehetséggel s mély látásával bámulatos módon volt képes felhasználni és értékesíteni, és ha Süßmilch jelenben élne, mennyivel nagyobb eredményt lenne képes felmutatni a mai nap annyival dúsabban rendelkezésre álló adatanyag mellett; ő, ki maga idejének sovány adataiból oly epochalis munkát tudott irni.

Süßmilch után több, mint félszázadon át nem történt semmi nevezetes haladás a statisztika ez új, modern irányban való művelődésében, mialatt az az Achenwall-féle irányban meg folyton előre haladt. Miként Conring után egy század múlva Achenwall, úgy Süßmilch után egy félszázad múlva annak ösvényén modern meteorként lépett fel Quételet ¹⁾ belga természettudós és statisztikus legelőször, ki statisztikai buvárlatait a Süßmilch által megkezdett irányban rendszeresen folytatta, a statisztika feladatát élesen körvonalozta, kiterjesztve azt az ember szellemkölcsei életére is, és végre annak módszerét tökéletesebben kifejtette.

Quételet brüsseli csillagászati igazgató 1835-ben írta meg jeles epochalis munkáját „az emberről és tehetségeinek kifejlődéséről,“ ²⁾ melylyel az egész tudománynak más irányt adni törekedett,

¹⁾ Quételet életrajza és emlékezete található a m. tudom. Akadémia értesítőjében, 1874. novemb. ülésről és Engel emlékbeszédében a IX. nemzetközi statist. congressuson.

²⁾ Quételet bölcséleti elmélkedései részint önálló munkákban, részint egyes folyóiratokban megjelent becses értekezéseiben foglaltatnak. Önálló munkái közül különösen felemlitendők: „Sur l'homme et le développement de ses facultés, ou essai de physique sociale.“ Páris, 1835. „Lettres sur la theorie des probabilités.“ Brux, 1846. „Du système social, et des lois, qui le regissent.“ Páris, 1848. „De la statistique considerée sous le rapport du physique, du moral et de l'intelligence de l'homme.“ Brux, 1860. Egyes értekezései közül említésre méltók: „Sur la statistique morale et les principes qui doivent en former la base,“ és „De l'influence du libre arbitre de l'homme sur les faits sociaux.“

és a statisztikában már előbb több-kevesebb következetességgel felállított elvet a szám kifejezéséről szabatosabban formulázta; statisztikai vizsgálódásaiban természettudományi alapokon indulván, matematikai formulák szerint számolt, a nélkül azonban, hogy tisztán csak számokra fektette volna a fősúlyt. Ő nem érte be azzal, hogy a matematika szabályai szerint egybegyűjtött statisztikai adatokat összehasonlitsa, hanem inkább a tények hosszú sorának szemügyrevétele és vizsgálata alapján törekedett bebizonyítani, hogy az ember legkülönbözőbb szellemi és physikai életviszonyaiban is mily csodálatos szabályszerűség és egyformaság mutatkozik, mi azondan nem az egyes társadalmi tüneményekben, hanem azok összeségében nyer kifejezést: azután pedig e szabályosságot okozó törvényeket és okokat megismerni igyekezett, melyeknek kinyomozása képezi a statisztika főfeladatát.

Hires munkája (Sur l'homme stb.) két része oszlik; az elsőben némely statisztikai vizsgálódások állítvák össze, a másodikban adja új elméletét az átlagos emberről (l'homme moyen, Durchschnittsmensch). Előbeszédében ő maga így szól a munka tárgyáról és céljáról: „az ember születése, fejlődése és halála bizonyos törvények szerint megy véghez, melyek eddig soha sem vizsgáltattak együtt és kölcsönhatásukban, mert az eddigi vizsgálatok ezen törvényeknek csak egyik vagy másik oldalát érintik. Még inkább elhanyagoltatott azon vizsgálódás, mely az anyag tekintetében való kifejlődést erkölcsi és szellemi tekintetben venné tárgyául, és nyomozná azt, milyen befolyást gyakorol az ember érzéki természete életének különböző korszakaiban a szellemi természetre.“ Azon kérdést veti fel azután Quételet, valjon ezen szellemi természet nyilvánulásai, az ember cselekedetei is bizonyos törvények szerint mennek-e véghez? és erre igennel felelt. Hogy ezen törvényeket megtalálhassuk, el kell tekintenünk az egyes embertől, nagyszámú vizsgálódások eredményeit kell szemügyre vennünk, és azonnal beáll az egyes tények szabályossága és állandósága. Ezen állítás nem egyéb, mint általánosítása azon törvénynek, mely a társadalom érzéki állapotaiban nyilvánul, hogy tudniillik, míg ugyanazon okok fenmaradnak, ugyanazon okozatokat kell várni, s mely törvény az ember szellemi természetére is alkalmazható. Ha pedig az ember cselekvőségére nézve is oly okok befolyása alatt áll, úgy folytonos tömegészlelés alapján ezen okokat és működésük mód-

ját, vagyis azon törvényeket, melyek e cselekvőség alapját képezik, kitalálhatjuk.

Ezen nyomozások eredménye annál helyesebb lesz, minél több egyént vettünk vizsgálódásunk alá, és minél több esetből vottuk le a szabályt. E törvényekben semmi egyéni nincsen, az egész társadalom ugyanis az, mely e vizsgálódás tárgyát képezi, az átlagos ember, azaz : azon tulajdonságok összege, melyek valamennyi embernek közös jelei, és nem a különösségek, melyekre nézve az emberek egymástól különböznek.

Ezen törvények különben nem változhatlanok, hanem okaik természetével együtt, a polgárisodás haladtával változhatnak is. Quételet vizsgálódásának tárgya az ember különböző társadalmi körökben, azaz : maga a társadalom, melynek személyesítője az ő átlagos embere, célja azon törvények kinyomozása, melyek az emberi tényeken uralkodnak, melyek csak nagyszámu észlelésekből következtethetők.

Az erre használt módszer számolás matematikai formulák szerint, megengedi azonban Quételet, hogy nem minden tény vagy jelenség mérhető meg pontosan ; ezeknél, tehát csak becsük által határozható meg számuk.

Quételet kétségkívül a „társadalmi physika“ ¹⁾ megalapítója gyanánt tekinthető. E kifejezést használja nagyhirü munkájában (Sur l'homme stb.), mely fentebb ecsetelt egész álláspontját híven kifejezi. Ő nem egy eleve megállapított világrendből indul ki, mint Süßmilch, hanem az embert, annak physikai és szellem-erkölcsi életét veszi vizsgálat alá, hogy azután minden irányban tett sokoldalú vizsgálódásai alapján megtudhassa azon általános törvényeket, melyeknek az emberi nem alá van vetve, és mely a túlnyomó többség viszonyaiban mutatkozik. Ő maga is beismeri, hogy ezen törvények mindenkire nem alkalmazhatók, de azért kiemeli, hogy a látszólag szabad akarattól függő cselekményekben, s esetleges tüneményekben is bizonyos szabályszerűség uralkodik.

Hogy Quételet fellépése epochális volt, úgy mint Süßmilché, s némely gyöngeségei és egyoldalúságának daczára, tudományos

¹⁾ Wagner párhuzamot vonva Süßmilch és Quételet közt, az előbbinek irányát physicotheológiának, az utóbbiét pedig social-physikának jellemzi.

működését kortársai érdem szerint elismerték és méltatták, kitűnik Mohl, Oettingen és mások dolgozataiból és szakavatott bírálataiból.

A Quételet által kitűzött iránynak találkoztak ugyan Németországban, Angliában és Olaszországban számos követői, ezek legtöbbje azonban a nagy tudós által felállított rendszernek tudományos fejlesztéséhez semmivel vagy igen kevéssel járultak. Legbuzgóbb hívei és ápolói a Quételet által alapított és oly lángelmével kifejtett módszernek a francia statisztikusok voltak, kiknek iskolája azonban tévesen neveztetett matematikainak, mert abban nem a számokra van fektetve a főszűly; s ha némelyek közülök azt kiemelik is, az a modern statisztika félreismerésén alapul, és a régi tabeláris statisztikát hívja vissza emlékezetünkbe.

Guerry, Süßmilch követője, már tüzetesen foglalkozott a morálstatisztikával. Szerinte a statisztikának nem feladata azt nyomozni, a minék lenni kellene, hanem a létező állapotok összefüggését vizsgálni. Ő megkülönbözteti az u. n. bonczoló vagy taglaló statisztikát, melynek alapelveit egyik nagy munkájában rakta le, s mely felfogása szerint a philosophiának mintegy tapasztalati alapjául szolgál.

Határozottabban, mint Quételet, ki nagyhirű munkáját szerényen csak kísérletnek nevezi, léptek fel a francia írók, különösen Dufau, kinek munkáin a morálstatisztikai felfogás vörös fonalként húzódik keresztül, és Moreau de Jonnés Sándor, nagyszorgalmú francia statisztikus, kiben ez új irány egyik legbuzgóbb bajnokát nyerte.

Dufau munkája: „értekezés a statisztikáról,” vagy: „azon törvények tanulmányának elmélete, melyek szerint a társadalmi tények fejlődnek.” Okoskodása következő: Az erkölcsi világrendnek tényei ép úgy, mint az érzéki világéi, állandó és rendes okok okozatai, melyek hatása bizonyos törvények szerint megy véghez. Ha e törvények az emberi ész által mindjárt meg nem ismerhetők, annak oka csak az, hogy az állandó okokon kívül sok változó és esetleges ok is hat az erkölcsi világrendre; de a folytonos észlelés mutatja, hogy ezen változó okozatok ugyanazon egy tény sokszori ismétléséből származnak, úgy hogy azon tények mindegyikében az eredeti összefüggés mint ok és okozat közt, kimutatható, ha hasonnemű tényeknek egy egész sorát vizsgálódás alá vetünk. Ezen mód-

szernek az erkölesi világrend hasonnemü tényei sorára való alkalmazásából egy tudomány ered: a statisztika. A statisztika eredeti adatait a tények taglalása szolgáltatja, de ezeknek mindenekelőtt számok által kifejezhetőknak kell lenniök, mert csak úgy lehet velök számolni, és a tudománynak határozott s tényleges jelleget kölcsönözni. A számolás által átlagszámokhoz jutunk, melyek természetük szerint képzeletiek, de mégis határozott fogalmat képviselnek: két számuak összehasonlításából, legyenek azok akár egyszerűek, akár átlagszámok, kapjuk az arányt vagy arányszámot, és ezeknek sorából ép úgy lehet átlagszámot vonni, mint az egyszerű adatokból.

A statisztikában vizsgálandó tények 3 főosztályba sorozandók, ugymint: 1-ször a népesség vizsgálata érzéki és erkölesi tekintetben; 2-szor a föld vizsgálata, mint a melyre az emberek érzéki és szellemi erői alkalmaztatnak; s végre 3-szor az állam vizsgálata. Az első az embert, mint a polgári társadalom tagját; a második mint az ipari társadalomét; és végre a harmadik, mint a politikai társadalomét ismerteti meg.

Dufau-nál még határozottabban szól Moreau de Jonnés Sándor „a statisztika elemei” czimü munkájában. Szerinte a statisztika a számokkal kifejezett társadalmi tények tudománya. Feladata a társadalom alapos ismerete, tekintve azt elemeiben, belső elrendezésében, állapotaiban és mozgalmaiban. Nyelve a szám, mely a statisztikának nem kevésbé lényeges sajátja, mint az idomok a mértannak, a jelek az algebrának sajátjai. Azon dolgozatok, melyek a statisztika nevével ékesitik magukat, a nélkül, hogy nyelvét, vagy tárgyát bírnák, nem tartoznak bele, mert létének feltételein kívül esnek. Így tehát statisztika számok nélkül, vagy azon tanszakok, melyek számai nem a társadalmi tényeket adják elő, nem érdemlik meg a nevet, melyet bitorolnak.

Moreau kivált táblázatokra fekteti a fösúlyt, melyeket azonban a tárgy minden viszonyai szerint, és helyes rendben, tekintettel főkép az adatok egymásutánjára kivánt készíteni; gyakorlati szempontból főleg az újabbkorú adatokat ajánlja, mert a czél, ugymond, melyből kiindulunk, midön a statisztikai okmányokat vizsgáljuk, ritkábban az, hogy a multat tanulmányozzuk belöle, hanem hogy a jelent megismerjük és kitaláljuk a jóslás bizonyos nemével, milyen

lesz a jövendő, melyről fölteszszük, hogy a mostani kor képmására fog alakulni.

Moreau eltérőleg Dufautól a átlagszámoknak sűrű és főkép kizáró használata ellen tiltakozik: ő ezek helyett a számoknak időszakonkénti egész sorát kívánja, összeállítja, rendezi és osztályozza a tényeket, s azokat természetükhöz képest magyarázza, de sehol sem nevezi e magyarázatát törvénynek és nem is akar ily törvényeket kitalálni.

Quételet és Dufau a statisztika feladatául azon törvények nyomozását tűzik ki, melyek szerint a társadalmi tények véghezmennek, Moreau ellenben megeleégszik a társadalmi tények pusztá kimutatásával. Mind a három írónál a módszer egyforma, csupán számszerinti adatokból és képzelt egységekből indulnak ki. Ezek összehasonlításából képezik az arányszámokat, az összeget, és az átlagszámokat; mindezekből végre következtetéseket vonnak le, és pedig a két első, hogy a társadalmi tények törvényeit kimutassa, a harmadik pedig, hogy a társadalmi tényeket kellőleg magyarázza.

Hogy kizárólagosan csak számszerinti adatokkal kell működni a statisztikában, azt ugyan Quételet nyíltan még nem mondja ki, de módszerét és célját tekintve, természetes, hogy csak azokat használhatja; a másik két francia író már határozottan kimondja, hogy a statisztikában csak számokkal kifejezhető adatok foglalhatnak helyet.

Nem tagadható, hogy Quételet, Dufau és Moreau munkái egy lényegesen beható és alaposabb irányt szültek a statisztikában, mely az életnek mikroszkopiai szemléletére vezetett; hogy az által, miszerint az erkölcsi és szellemi élet nyilvánulásait is bevonták vizsgálódásaik körébe, a statisztika tudományának mind körét, mind fontosságát öregbítették, és így annak fejlődésére legnagyobb befolyással voltak; de azon felfogásuk, hogy a statisztikában csak a számokkal kifejezhető adatok foglalhatnak helyet, nem osztatott és ismertetett el általánosan. Ellenük szól az, hogy azon adatok, melyek eddig a statisztikának nem számokkal kifejezett anyagát képezték, lényegesen hasonneműek azokkal, melyek számokkal kifejezhetők. Így tehát nem foglaljuk mivolta miatt zártnak ki a statisztikából a számokkal ki nem fejezhető adatok, hanem csak azért, mert az előadási módszer reájuk nem alkalmazható, és így nem tudományos föelvé, hanem módszere határozta

még a statisztika tárgyát. Azon ellenvetés, hogy csak a számokkal kifejezett adatok szabatosak, nem menti őket, mert igaz ugyan, hogy a számokkal ki nem fejezhető adatok nem adnak oly szabatos fogalmakat, mindazonáltal szükségesek a társadalmi élet megértéséhez. A mennyiben pedig a társadalmi tények törvényeit akarják kitalálni, az ugyan helyes törekvés; de ha nem találhatók ki valamennyi társadalmi tények törvényei, abból még nem következik, hogy e tények ismeretét mellőznünk kell.

A francziák közt ez irány még különösen: Guillard A. a frankhoni statisztikai hivatal főnöke Legoyt, Garnier, Willermé, Fayet, Parent-Duchatelet, Benoiston de Chateauneuf, Jules Simon, Léon Faucher és számos moralisták műveiben nyert többé kevésbé határozott kifejezést.

E modern statisztikai eszmékkel szemben azonban a régi irány követői is megmaradtak álláspontjuk mellett, s annak helyességét az új iránnyal szemben védelmezték. Az Achenwall-Schlözer féle iskola ép oly kitűnő neveket mutat fel még mai nap is, mint a minők Quételet nagyhirű követői.

A roppant ellentét, mely ezen két irány között létezik, mindinkább nehezítette a statisztika fogalmának és körének tudományos megállapítását, annyira, hogy az írók mindegyike új és önálló definitióval akart a fogalmak tisztázásához járulni, és így nem esoda, ha maga Engel 180-nál több definitiót ismer a statisztikáról.

A morálstatisztikai vagy matematikai, és a régi históriai iskola közt folyt vita befejezéseül a statisztika eddigi anyagának ketté választása ajánltatott, különösen Knies, német egyetemi tanár által „a statisztika mint önálló tudomány“ munkájában. Ő a statisztika lényegéről fenálló különböző, sőt ellentétes vélemények eredetét onnan magyarázza, hogy tévedés volt a statisztikát, mint egyetlen egy forrásból eredő tant tekinteni, mert annak inkább két különböző forrása van, melyek egymással semminemű rokonságban sem állanak, tudniillik, a jelennek történeti előadása, és a politikai számtan.

Tekintve e különféle eredetet, érthetőkké válnak a statisztika fejlődésében jelenkező ellenmondások; a két irány összeegyeztetése lehetetlen, mert mindazon pontokkal, melyek valamely tudomány önálló körét képezik, ellentétben, az Achenwalltól alapított irány eleitől fogva mostanáig volt, s maradt történelmi tan, a történelem

szempontjaival és kifejezési közegeivel. Történeti leírása az a jelen állam nevezetes állapotainak; e tan a történelemtől csak alakilag különbözik, az életet inkább szélességében és állapotában vizsgálva, mint fejlődésében; s azért a történelem mellett önálló helyet nem követelhet, és mindössze csak bizonyos ismeretek összegét teszi ki, melyek a gyakorlati államférfiaknak hasznosak.

A másik irány a politikai számtanból származott, anyagát a tények világából veszi, és így a jelenből és múltból meríti; azonban tüstént elhagyja ezen alapot, mert a számokban kifejezhető társadalmi tényekkel foglalkozik, a miért is inkább a matematikai tudományokhoz közeledik, azoknak szabatoságát és biztosságát is elsajátítván. Feladata az emberi társadalom jelenségeinek szabályos szervezetét s törvényeit kitalálni, és ez által a társadalom javítását lehetőségessé tenni.

Miután pedig e két különböző, eddig statisztika név alatt foglalt tan elválasztása szükséges, mert együttmaradásuk mindkettő kifejlődését gátolná, a statistika név inkább a matematikai irányt illeti meg, míg a történelmi irány államisme, a jelen államok isméje, vagy egyszerűen a jelen isméje névvel illethető.

A matematikai iskola Némethonban, hol a modern statisztika, dacára Süßmilch úttörő munkásságának, aránylag sok ideig el volt hanyagolva, elsőrendű követőkre és valódi tudományos művelőkre akadt több gyakorlati statisztikusban: így különösen Engelben, a porosz statisztikai hivatal főnökében, ki az egyszerű számbeli kimutatásokkal be nem érve, tudományát a kor valódi színvonalára emelni igyekezett. Engel szerint a statisztika egyrészt az állam- és népelet összes viszonyainak és állapotainak számalapokon nyugvó leírása, másrészt azon tudomány, melynek feladata, a népek és államok életét sajátlagos fejlődése szerint minden egyes jelenségeikben megfigyelni, számadatilag felfogni és okilagos összefüggésükben taglalólag fejtegetni. Ő megkülönböztet szűkebb és tágabb értelemben vett statisztikát; az előbbit az emberi közösségekre és azok intézményeire szorítja, utóbbi értelemben pedig általános módszernek tartja a többi tudományok szolgálatára, többek közt a természettudományok szolgálatára is. E módszer alkalmazásánál kifejtendő tevékenységek egyike inkább mechanikai, mely a tények megfigyelésére, följegyzésére, osztályozására és összegyűjtésére irányul, másika pedig, mint inkább bírálati tevé-

kenység, az észlelési mód megfejtésében, a jelenségek okai- és törvényeinek kifürkészésében. és azok tér- és időbeni összehasonlításában áll.

Ide tartozik a kiváló szorgalmú német író és statisztikus Wappaeus, ki azt tartja ugyan, hogy a statisztikának még most is az Achenwall-Schlöczer-féle irányt kell követni, ha tudományos jellegéből kivetkezni nem akar, és nem találja szükségesnek azon államtudományt megfosztani statisztika nevével, mely Achenwalltól kezdve mai napig az egyetemi tanárok által ép úgy, mint az egész tudós világ, jelesen a rokon államtudományok részéről örökké statisztika alatt ismertetett: mindazonáltal népesedési statisztikájában a historiai felfogáson ő maga is messze túlmegy, a mennyiben mindenütt a tömegészlelődés alkalmazása által igyekszik az egyes társadalmi viszonyokban észlelhető okok- és törvényeket felismerni. Szerinte: a statisztika hivatala van a népesség, tényleges társadalmi viszonyait, valamint a társadalom anyagi és erkölcsi fejlődését feltüntetni, a mi tömegészlelődés segélyével érhető el legbiztosabban.

Hain 1852-ben írta meg az austriai birodalom statisztikáját és így határozza meg annak fogalmát: „a statisztika azon tapasztalati tudomány, mely nyomozza azon törvényeket, melyek szerint a számokkal kifejezhető állami és társadalmi jelenségek bekövetkeznek“.

Rümelin szellemes író és statisztikus a modern felfogást előbbre vitte, a mennyiben a statisztikai észlelésmódszernek más tanszakok szolgálatára való eszmeirányát tovább fejlesztette. Ő a statisztikát az embert tárgyazó tapasztalati tudományok általános methodologiai segédtanának értelmezi. Ő is, ép úgy mint Knies, megkülönbözteti a statisztikát az államismétől és néprajztól. Szorosan követi őt Vogt, ki szerint a statisztika csak az inductiv nyomozás segédeszköze. Hasonlóképp nézeteiben osztozik Hildebrand, ki a statisztikát szintén az embert tárgyazó tapasztalati tudományok segédeszközének tartja.

Még tovább megy a freiburgi hírneves egyetemi tanár Wagner, ki a statisztikát egyrészt merő módszernek, másrészt külön tudománynak állítja, s közte és az államisme közt különbséget tesz. A statisztika — mondja ő — az inductiv eljárás módszere, mely az emberiség és a természet gépezetének megismertetésére irányul, azaz: azon törvényeket nyomozza és fejtegeti, melyek szerint azon

gépezet működik; feltalálja és szemügyre veszi azon okilagos összefüggést, mely az emberi és természeti viszonyokban észlelhető, még pedig azon viszonyok- és tüneményeknek számszerűleg kifejezhető rendszeres tömegészlelése folytán. Ez a statisztikának, mint különálló tudománynak, értelmezése. Mint a rendszeres tömegészlelés módszere pedig a reális világ mindazon viszonyai- és jelenségeinek megfigyelésére czéloz, a melyekben egyenkint önmagukban véve semmi állandóság vagy szabályszerűség nem mutatkozik ugyan, hanem összeségükben tekintve, bizonyos állandó okok- és törvényektől feltételezett egyformaság és szabályosság észlelhető és felismerhető: ez nem egyéb, mint magának az észleleti funkciónak tudományos értelmezése.

Mohl Róbert rendszeresen csoportosítja a statisztika fogalmára és czéljára vonatkozó nézeteltéréseket és időnként létrejött fejtegetéseket, s maga részéről is egy külön definitióval járul a fogalmi meghatározáshoz, melyből kivehető, hogy inkább a régi mint a modern iskola követője, bár e kettőnek összeegyeztetését s a statisztika szétválaszthatlanságát többször kiemeli. Szerinte a statisztika fogalom — határozata: „a statistika azon tudomány, mely bizonyos időben tényleg fennálló társadalmi viszonyokat, kivált azokat, melyek az állam körén belül az állami léttel szoros összefüggésben állanak, lehető pontossággal és hiven feltünteti, tekinttel a tények közelebbi okaira, s a tünemények természeti törvényeire, és pedig közvetlen a kormányzati czélok, de egyszersmind az általános művelődés szemmeltartásával“. (Gesch. stb. III. K. 645. 1.)

Haushofer müncheni műegyetemi tanár, a modern iskola követője, ki a statisztikát mint módszert és mint tudományt értelmezi; mint módszer nem egyéb rendszeres tömegészlelésnél, mint tudományt pedig így értelmezi: „a statisztika kiválólag az egyéni és társadalmi tünemények, azok hullámozása és törvényeik összeségének,“ tehát: — in ultima analysi így is — „a tömegészlelés tudománya.“

A statisztikai anyag ketté választása ellenzőkre is talált, és több nagyhirű szakember fáradozott a historiai és matematikai irány megegyeztetésén. Így Falatti, Stein, Jonák, kik helyesen felismerték, hogy a statisztika terén a véleménykülönbségek közvetítése csak a történelmi irány szem előtt tartása mellett remélhető; s Jonák különösen a statisztika tudomány fejlődését fokról-fokra követve, a felforgató nézetárványokat a történelem fonálán

egyeztetni törekedett. Végre Oettingen, a híres dorpati egyetemi theologiai tanár, és a morálstatisztikának korunkban elsőrendű művelője, ritka szakértelemmel és éllel irt munkájában kifejti és meggyőzőleg kimutatja, hogy daczára a statisztika terén újabban kifejlődött látszólag eltérő iránynak, legkevésbé sem szükséges annak kettészakítását sürgetni.

Oettingen szerint, — ki rendszeres tömegészleletek folytán a népek gazdasági, társadalmi és politikai jellegének felismerését és egy tudományos egészbe foglalását tartja a statisztika főfeladatának, — szétválasztásról szó sem lehet, mert nem két mellérendelt, hanem ugyanazon egy vidéknek csak két különböző módszer szerinti tárgyalása körül forog a kérdés, tudniillik: az egyik merően rajzjellegben, a másik egyszer-mind fejlődési törvénytet fürkésző inductiv vizsgálódásban nyilvánul. Valamint nem lehet a dogmatikát két tanszakra választani a szerint, a mint az egyház hitágazatait merőben reproducálja, vagy egyuttal a hitnek keletkezését, s annak törvényeit a rendszer eredetéből és összefüggéséből tudományosan kifejleszti: épúgy az állami és társadalmi állapotokat egyszer-mind a népmozgalom és az életviszonyok fejlődési törvényei kitalálására irányzott statisztika, azon különbséggel, hogy az utóbbi a mai modern eszmékhez képest fejlettebb valóságos tudomány jellegével bíró statisztika lesz, az előbbi pedig a kor követelményei mögött maradt úgynevezett statisztika lesz, mely mint a mennyiségileg kifejezhető társadalmi tények és államnevezetességek pusztá jegyzetszerű összeállítására, nem tarthat igényt valóságos tudomány elnevezésre.

Miként a statisztikának két tanná választása szükségtelenségét, ép oly természetesen fejti meg Oettingen a legújabb gyakorlati irányból abstrahált követelést a statisztika név exclusiv használatára nézve. Ő ugyan beismeri, hogy a statisztika saját terén az ember-társadalmi életviszonyokon túlmenve, tényleg sajátos módszerre vált, mely szerint a legkülönbözőbb tárgyak rendszeres és számszerű vizsgálódásnak vettetnek alá a végből, hogy a hasonmái adatok elemzése és csoportosítása által a mozgalom általános és külön elemei feltüntettedsenek, és lehetőleg valamely törvénybe burkoltassanak; de ő is kimondja, hogy ily értelemben véve a statisztika még azon kört jelző toldalékot igényel, melyre ezen inductiv módszer alkalmazva lön, mint például orvostani, erkölcs-, nyelv-

vagy egyház-statisztika. Ebben a statisztika megegyez a szintén általános methodologiai jellegű hermaneutica-, kritika-, exegesis-sel, sőt mint jól jegyzi meg Oettingen, vannak más tudományágak is, melyek saját területükön kívül, egyéb tanszakok módszereül szolgálnak, mint p. a dogmatika, mely egyfelől a hitágazatban rendszeres tanszak, másfelől oly módszer, mely a jog-, orvos és bölcsészettanban egyaránt alkalmaztatik.

A két iskola közt folytatott vitára nézve megjegyezhetjük, hogyha csakugyan az eddigi statisztika két külön tanná válnék, a régi Achenwall-féle irány tarthatna igényt a statisztika névre, és pedig azért, mert először mellette szól a folytonos szokás, másodsor az eredet, mivelhogy a matematikai iskola eredete, ha azt külön tannak vesszük, nem a statisztika, hanem a politikai számtan körében keresendő. Különben nem látszik e két irány ily tökéletes elkülönítésének szüksége eléggé bebizonyítottnak, és semmi sem áll további összeköttetésüknek útjában, hacsak az egyik módszerét nem akarjuk a másikra tukmálni.

A Süßmilch-Quételet-féle iskola Németországon teljesen meghonosult, és mind több követőkre talált, és pedig kiválólag szakembereken kívül majdnem valamennyi tudomány művelői közt akadnak olyanok, kik statisztikai problémák fejtegetésével is foglalkoztak, ugymint nemzetgazdák, bölcsészek, jogászok, orvosok, theologusok stb., nevezetesen Drobisch, Vorländer, Lotze, Oncken, Windelband, Neumann, Schmoller, Mayr, Laspeyres, Caspar, Wahlberg, Holtzendorf, Oldenberg, Frank, Knapp stb., utóbbinak jelesen értekezései Quételettről kiváló figyelemre méltók.

A modern statisztikai iskola művelése Angliában sem maradt el, hol szintén számos követőre talált ugyan, de ezeknek tevékenysége inkább gyakorlati irányú lévén, az új iskola továbbfejlesztésére nem gyakorolt oly nagy befolyást, mint a francia és német írók működése. Angliában nem a tulajdonképeni statisztikusok, hanem a bölcsészek és történetbuvárok érdekesültek a modern statisztikai irány művelésében.

Kiváló érdemei vannak az angol statisztika fejlesztése körül Porter-nak, kit leginkább gyakorlati és közgazdasági eszmék és nézetek foglalkoztattak. Említésre méltók még : Farr, MacCulloch, Grey, Crawford, Russel, Morgan, Dávid és még több mások, kik részint a gyakorlati statisztika körében, részint köz-

gazdasági kérdésekre vonatkozó gazdag és használható adatokat gyűjtöttek.

A modern statisztika ápolása körül kiváló érdemeket szerzett philosophusok és történészek közül kiemelendők : Mill Stuart, a nagy bölcsész, ki a statisztikai módszert tudományosan fejtegette; Buckle, a nagy történész, ki a statisztikai alapon haladt, és törekvése volt az emberiség szellem-erkölcsi törvényeit a statisztikai módszer alapján megismerni.

Kiválóbb munkákat irtak még: Cornwall Levis, híres államférfi, ki a statisztika módszerével behatóan foglalkozott, Draper és Lecky.

Legnagyobb befolyással volt az angol statisztika fejlődésére a „Journal of the London statistical Society,” mely 1839. év óta jelenik meg.

Quételet iskolája Olaszthonban valódi ábrándos párthivekre talált, kik azonban a nagy tudós szellemét s alkotó képességét épen nem bírták, és öntudatos felfogás hiányában a modern statisztika fejlesztéséhez hozzá sem járultak. Nevezetesebb olasz írók : Maestri, Boggio, Correnti; továbbá : Scarabelli, Morpurgo, Lampertico, és mások.

A statisztika tudományos művelése hazánkban is mindinkább utat tör magának; előharczosai Konek, Hunfalvy, Keleti és Körösi, kik mind az elméleti, mind a gyakorlati téren jelentékeny mérvben járulnak annak fejlesztéséhez, és nagybecsű munkáikból kivehetőleg inkább az Achenwall-féle irányt követik, ámbár nem mulasztják el a moral-statisztikusok gazdag kutatásait figyelemmel kísérni, és azok eredményét dolgozataikba felölelni. Konek meghatározása szerint : „A statisztika azon államtudomány, mely biztos adatoknak, következtetésre vezető összeállítása által valamely államnak a jelen concret állapotokban mutatkozó cselekvőségét oknyomozólag feltüntetni, és így a társadalmi viszonyokban észlelhető szabályosságot okozó törvényeket kifejezésre juttatni törekszik.” A régiebbek közül felemlítendő : Schwartner, Bittnitz, Lassú István, Fényes Elek, Dr. Láner Ferencz, cs. kir. egyetemi tanár; utóbbi „Statisztika elmélete vázlatban” című dolgozatában (Pest, 1851.) adja a statisztika irodalomtörténetét 1851-ig, de abban Süssmilch- vagy Quételet-nek még neve sem olvasható.

Végig tekintve a csak vázlatosan ismertetett statisztikai eszmék történeti fejlődésén, majdnem kétség merülhet fel az iránt, miként lehetne a statisztikának, a mai kor tisztultabb nézeteihez

képest, lényét, tárgyát, célját és feladatát hiven feltüntető helyes definitióját adni. Közelebbi és mélyebb vizsgálódás után azonban önként észreveszszük a régibb történelmi irány, és az újabb modern statisztika közt fenforgó különbséget, a mely két alapeszmére vezethető vissza a statisztika fogalmára vonatkozó valamennyi meghatározás. A két iskola keletkezése egykorú a statisztikai eszmék történelmi fejlődésével, a miért csakis e történelmi fejlődés szem előtt tartása mellett lehetséges a két irány törekvéseit kellőleg méltányolni, köztük közvetíteni, s eszméik és nézeteiket összeegyeztetve, a statisztika tudományos fogalma alá vonni.

A statisztika fogalmának meghatározására a régi Conring-Achenwall-féle definitióból indulva ki, veszszük mindenekelőtt az állam eszméjét; idő folytán az államkötelektől független társadalmi viszonyok is vizsgálódás alá vonatván, ezek is felveendők a statisztikába; továbbá nem szakaszthatjuk ki többé a leírandó egyes korszakot az állam történetéből, nem készítünk metszvényt, mint Schlöczer mondá, hanem az állam- és társadalomban lévő emberiséget, mint élő és szerves egészet fogván fel, az állam- és társadalmi életnek mibenlétét törekszünk leírni, és pedig, annak nem nevezetességeit, hanem állapotait azon értelemben, hogy állapot alatt az együttlétezők szerves összefüggését értjük; nem szoritkozunk képzelt jelen időre, hanem a jelen állapotoknak szintén szerves összefüggését a multakkal, a jelen állapotoknak a multból való fejlődését fejtjük meg. Ismervül arra nézve, hogy mi tartozzék az összes társadalmi viszonyok közül a statisztikába, a tudomány régi főelve szerint a közczélokra, a közjólétre való befolyást kell megtartanunk, vagyis azon társadalmi viszonyok tartoznak a statisztikába, melyek közérdekűek. Az okozati viszony eszméje szintén olyképen lesz felveendő a statisztika értelmezésébe, hogy a jelen állapot okait, illetőleg az azokat létrehozó erőket, vagyis tényezőket vizsgáljuk. Az új matematikai iránynak tömegészlelés rendszerén nyugvó műveleteit, az ember legkülönbözőbb szellemi és physikai életviszonyait, a társadalom anyagi és erkölcsi fejlődését, s az emberiség sajátos alakzatainak folytonos hullámzását, az ezekben észlelhető törvényekkel együtt, szintén bevonjuk a statisztika körébe.

Mindezen mozzanatoknak megfelelőleg: „a statisztika azon államtudomány, mely az állami és társadalmi élet közérdekkel biró viszonyainak tényezőit, állapotát, va-

lamint szakonkénti fejlődését kimutatja, és a társadalmi jelenségek összegéből azok törvényeit felderíti.“

Következik a statisztika fogalmából, hogy az államtudomány, melynek egy részében a matematikai számolást alkalmazzuk, a nélkül azonban, hogy tárgya vagy feladata az államtudományok köréből kilépne. A történettől egészben véve elvileg nem különbözik a statisztika, hanem csak alakilag, mert korszakát sokkal bővebben és tüzetesebben adja elő; mégis azonban a társadalmi tények törvényeinek kutatásában a történettől különböző tartalmú része van.

Helyes rendszernek a statisztikában felállítása igen sok nehézséggel jár, mert a statisztika fogalma és köre nincs oly szabatosan meghatározva, mint ezt a legtöbb tudománynál látjuk.

A statisztika tárgya az állami és társadalmi élet lévén, célja annak tényezőit, jelenségeit és ezek törvényeit megvilágítani; s így mindenekelőtt az állami és összes társadalmi élet legfőbb és legeredetiebb tényezőit adja: az ugynevezett alaperőket (vires fundamentales), tudniillik, a földterület- és a népesség leírását. Azután adja a társadalmi erők összpontosításának módját a közcélók elérése szempontjából, tudniillik, az államszervezetet, a kormányformát és módot; végre adja a társadalom nemzetgazdasági s szellemi és erkölcsi állapotait.

Ily felosztásra utalt már Schlöczter emlékezetes mondatával: „vires unitae agunt.“ „Vires“ alatt az alaperőket, a földterületet és népességet értette; „unitae“ szóval az állam szerves létszerét akarta kifejezni; végre „agunt“ szóval a társadalmi, vagy közmívelődési viszonyokat akarta jelezni. Mivel ugyanis az államcselekvőségnek eredménye kiválólág azon culturfokban tükröződik vissza, melyre sikerül a nemzetet anyagi és szellemi tekintetben felemelni, azért a harmadik rész a nép anyagi, szellemi és erkölcsi culturéletét tünteti fel, a mint az egyáltalán az összes társadalmi viszonyokban a talált állapotok tanúsága szerint mutatkozik, és ez voltaképen az, mit Schlöczter mintegy némileg mérvét az állam cselekvőségi hatálynak, „agunt“ szóval vélt leghelyesebben kifejezhetni. (Konek.)

Schlöczter után szokás volt az állam bel- és külviszonyainak különbségét alapul véve, a statisztikában két főrészt megkülönböztetni, t. i. a bel- és külviszonyokkal foglalkozó főrészt. Az elsőt azután az érintett latin mondathoz képest három alrészre osztot-

ták, t. i. az államalaperöiről (terület- és népességről), az állam szervezetéről (az alkotmány- és kormányzatról), és általában véve az állam művelődéséről szóló alrészre; szintén három alrészre osztották a második főrészt, ugymint: az első alrész az állam politikai rangjáról, a második az állam érdekeiről, és a harmadik más államokkal való diplomatiái összeköttetéseiről, illetőleg az ezt biztosító szerződéseiről szól.

Ezen felosztás azonban hibás, és a külviszonyokkal foglalkozó főrész felesleges. Hibás a felosztás azért, mert az állam fogalma annak első tagjában, mint emberek összesége, vagy mint az illető emberi társaság, másik tagjában pedig mint a főhatalom (rangja, érdekei) vétetik. Ha az államban létező emberi társaság minden külviszonyai e második főrészbe volnának sorozandók, akkor nem csak az egész külkereskedés, hanem még a hegyek- és folyóknak a külföldön való folytatása is e második főrészbe tartoznék, mi által az összefüggő tárgyak szétszakítottatnának. Felesleges a külviszonyokkal foglalkozó főrész megkülönböztetése, mert a mi ebben foglaltatik, mind az illő helyet talál az első főrészben részint a főhatalom- és kormányzatról szóló rovatban, részint a nemzetgazdasági és népesedési viszonyok tárgyalásánál.

A statisztikába tartozó tárgyak rendszeres előadása és osztályozásánál tehát még mai nap is Schlöezer emlékezetes mondása: „vires unitae agunt“ irányadó, melylyel ő a statisztika feladatának hármasságát akarta kifejezni. E szerint a statisztika három főrésztre oszlik, t. i.: I. az állam alaperöi-, II. az állam szervezete- és III. a társadalmi vagy közművelődési viszonyokról szóló részre. A mi a további felosztásokat illeti, azok különösen az utolsó főrészben a nemzetgazdasági és szellemi állapotok leírásánál lesznek szükségesek. A nemzetgazdasági állapotokat azok elemeire bontása által magyarázzuk a statisztikában a nemzetgazdaság tudományának útmutatása és alapelvei szerint; ez pedig megkülönbözteti a nyerstermelést, és ennek körében ismét a mezőgazdaságot, baromtenyésztést, erdőszelvényt és bányászatot, azután a nemesítő vagy műipart, és végre a kereskedést, mint mindannyi ágait a közgazdasági népeletnek. Végre a szellemi műveltség rovatában az értelmi, erkölcsi és vallási fejlődés állapotát jellemezzük.

DR. HORINKA IMRE.